

ÜTOPYANIN SİYASET FELSEFESİ TARİHİNDE EVRİMİ

[The Evolution of the Idea of Utopia In The History of Political Philosophy]

Metin Bal*

ÖZET

Bu makalenin konusu, ütopya kavramının siyaset felsefesi tarihindeki evrimidir. Burada, ütopyanın evrimi, dört ardışık dönem içinde sergilenir. Bu dönemlerin her birinin temel ilkeleri, tarihsel bakımdan çözümlenir ve onlara yöneltilen eleştiriler incelenir.

Anahtar Sözcükler: ütopya, dystopia, toplumsal düzen, kapitalizm, sosyalizm, küreselleşme.

ABSTRACT

Main subject of this article is the evolution of the idea of utopia in the history of political philosophy. Here, the evolution of utopia is presented as composed of four successive periods. A historical analysis of the fundamentals of each of these periods is made, and criticisms directed to them are examined.

Key Words: utopia, dystopia, organisation of society, capitalism, socialism, globalisation.

• Yrd. Doç. Dr., Felsefe Bölümü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Adnan menderes Üniv.
İletişim: balmetin@gmail.com

Ütopya fikri, ortaya çıktığı andan bugüne kadar, siyaset felsefesi tarihini yönlendirici konulardan biri oldu. Ütopyanın ilk önemli özelliği, bir toplumun nasıl oluştuğunu ve bu oluşumun nasıl kontrol altına alınarak düzenlenebileceğini - başta politik, ekonomik, etik ve ontolojik olmak üzere - çeşitli şartlar altında kurgulayan bir tasarım olmasıdır. İkinci önemli özelliği ise, insanların toplumsal düzeninin ve çeşitlilik gösteren bu düzenler hakkındaki düşüncelerin rasgele bir şekilde değil, tarihsel bir bağlam içinde ortaya çıktıklarını göstermesidir. Üçüncü olarak da, ütopya tarihsel evrimiyle birlikte, toplumsal düzenin dönüşümünde rol alan aktörlerin, değişen şartlar altında belirlenerek nasıl evrildiklerini düşündürür.

Ütopya, “ebedi barışçıl bir toplum tasarımı” yanında, bugün yaşayanlara sunulmuş yeni bir toplum tasarısı önerisidir. Bu öneri sadece belirli bir topluluğa değil, tüm insanlığa sunulur. Ütopyalarda mevcut toplum düzeni, açıkça ya da gizli olarak eleştirilir. Bu nedenle siyasi iktidarlar, ütopyaların gerçekleştirilmesi fikrine her zaman karşı olmuşlardır. Bunun ilk örneği, ideal bir toplum düşünen ilk filozof olan Platon’un (M.Ö. 427-347) *Devlet* tasarısını gerçekleştirmesine izin veren Syracuse kralı Dionysius’un, kendi krallığının tam tersi bir düzenin kurulacağına farkına varmasıyla, Platon’u ölümle tehdit ederek kovmasıdır. (Platon, 1988, s. 5-15) Bunun en acı, unutulmaz örneği ise, Thomas More’un (1478-1535) *Ütopya*’sının (1516), yayınlandığı ilk zamanlarda, bu eserde kurgulanan toplum düzeninin gerçek değil, alaycı ve hayalci bir eser olarak değerlendirilmesidir. (More, 2004, s. 9-84) İngiltere başbakanlığına kadar yükselmiş olan More, *Ütopya* eserinde geliştirdiği fikirlerin bir kısmını gerçek yaşamında uygulaması nedeniyle, sonunda bir zamanlar en yakın dostu olan İngiltere Kralı VIII’inci Henry tarafından idam edilerek öldürülmüştür. Elbette ütopyalar kendi yazarlarının kişisel sorunlarına ve öznel yaşamlarına indirgenemezler. Başka bir deyişle, More’un *Ütopya*’sı onun Hıristiyan Katolik inancına sahip biri olmasına, Thomas Campanella’nın (1568-1639) *Güneş Ülkesi* (1623), onun ömrünün yarısını geçirdiği hapisanelerde daldığı düşlere (Campanella, 2008, s. 7-26) ya da Francis Bacon’un (1561-1626) *Yeni Atlantis*’i (1627) Bacon’un rüşvet almasından duyduğu vicdan azabına (Bacon, 2008, s. 14) indirgenemez. Çünkü, ütopya yazarları kendi yaşamlarından ve içinde buldukları zamanın sorunlarından çıkardıkları sonuçlarla, bütün toplum için faydalı olabilecek çözüm arayışı içindedirler.

Ütopya fikrinin gelişimini, vicdanı, doğaüstü ya da dogmatikçe kabul edilen sabit güçleri yardıma çağıran “çağrıcı” gelenekten, modern çağın ürünü olan dünyevi bir aktörün sırtlandığı bilimsel sosyalist geleneğe kadar, tarihsel anlamda, dört döneme ayırabiliriz¹. İlk dönem içine, yeri, zamanı ve nasıl kurulacağı belirsiz olan ve gerçek dünyayla karşılaştırılmaları mümkün olsa da, onunla ilişki içine sokulamayan toplumsal düzen tasarıları girer. Bunun ilk belirgin örneği, eski Hıristiyanlık öğretisinde görülen “çağrıcı gelenek”tir². Bu gelenek, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’ın kiliastik (binyılcı ya da tanrı devletçi) geleneği gibi, “insanları barışçıl bir geleceğe götürmek isteyen”, “vicdan” a ve “tanrı” ya çağrıda bulunan siyasi-dini bir öğreti değil, ahlaksal-dini bir öğretimdir. (Göçmen, BÜ, s. 1) Bu görüşün doruk noktası Padualı Marsilius’un (1275-1342) *Barışın Savunusu* (1324) kitabıdır. Bu “çağrıcı gelenek”, çok ileride Kant’ın (1724-1804) “Ebedi Barışa Dair” yazısında tekrar görülür. Çağrıcı geleneğin bir temsilcisi olan Kant, “insanların çelişki dolu toplumsal gerçekliklerini aşabilmeleri için toplumsal bir sözleşme” önerir. Oysa “toplumsal sözleşmeye temel oluşturan eşitlik ilkesi, soyut bir eşitlik ilkesidir ve sözleşmenin öznesi olarak seçilen kişi veya kurumlar gerçek varlıksal koşullarından yalıtılmıştır.” (Göçmen, BÜ, s. 1-2) Bu nedenle uygulanmaları mümkün olmamıştır. Çağrıcı geleneğe yönelik bu eleştiriyi, David Hume (1711-1776) daha 18’nci yüzyılda ayrıntılı olarak dile getirir.

Ütopycılar, doğa-üstü ya da değiştirilemez bir doğal kökene dayanan toplum düzeninin aksine, kaynağı yine burada olan, değiştirilebilir dünya düzeniyle ilgilenirler. Bu nedenle, ütopycaları çağrıcı ya da muhafazakar bir toplum tasarımıyla ayırmak gerekir. Böylece ütopya fikri, gerçekte, Platon’un *Devlet*’iyle değil, More’un *Ütopya* yapıtı ile başlatılmalıdır. Ancak biz, şimdilik, More ile başlayan dönemi, ütopya fikrinin ikinci evresi olarak kabul edelim. Çünkü kendisinden önceki çağrıcı ve muhafazakar gelenekten farklı olarak More ile birlikte başlayan ütopya anlayışı, toplumu ayrıntılı bir şekilde sınıfsal özellikleriyle ve biçimlendirilmiş bir üretim-tüketim mekanizması içinde tasarlar. İkinci dönem ütopya fikrinin en tanınmış örnekleri şunlardır: More’un *Ütopya*’sı, Campanella’nın *Güneş Ülkesi*, Bacon’ın *Yeni Atlantis*’i ve James Harrington’un (1611-1677) *Okyanus Ülkesi* (1656) [*The Commonwealth of Oceana*].

¹ Ütopya fikrinin gelişimini Karl Mannheim da (1893-1947) dört döneme ayırır: 1. Anabaptist sefahatçi Kiliastik dönem, 2. Liberal-hümaniter dönem, 3. Muhafazakar dönem, 4. Sosyalist-Komünist dönem. “Ütopik Bilincin Şekil Değişimi”, (Mannheim, 2002, s. 234-269).

² Augustinus’un (354-430) *Tanrı Devleti* ve Farabî’nin (872-950) *Medinet’ül Fâzıla* (*Erdemli Şehir*) eserleri bu gelenek içine girer. Bu geleneği Doğan Göçmen, “çağrıcı” [appealing tradition] olarak adlandırır. (Göçmen, “Barış Ütopycaları” (BÜ), s. 1).

Ütopyanın üçüncü dönemi ise, bu kurgunun gerçek dünya koşulları ile ilişki içine sokulduğu toplum tasarısıdır. Bu aşamada ütopya fikri sosyalizme evrilir. Bu sosyalist ütopya fikrinin kurucu düşünürleri; Saint Simon (1760-1825), Charles Fourier (1772-1837) ve Robert Owen'dır. (1771-1858).

Ütopya fikrinin tarihsel gelişiminin son dönemini, bu fikri bilimsel bir tutumla ele alan filozoflar olarak Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels'in (1820-1895) geliştirdikleri ve bir ütopya olarak örneğini William Morris'in (1834-1896) *Hiçbir Yerden Haberler* (1890) [*News From Nowhere*] adlı eserinde bulduğumuz, bilimsel sosyalizm anlayışı oluşturur.

Çağrıcı ve muhafazakar gelenekten ayrı olarak, More ile başlayan gerçek ütopyacılık toplum tasarıları, gerçekliğe alternatif olarak, üretim, tüketim, soyun devamı, eğitim, ulusal ve uluslararası ilişkiler vb. konular da dahil olmak üzere, ayrıntılı bir toplum düzeni ortaya koyarlar. More, yaşanan toplumsal düzendeki insanlık dışı olgulardan uzak bir toplum tasarlar. Ona göre toplumun yozlaşmasının nedeni “zenginlik birikimi”dir. İnsanlar, bugün de geçerli olduğu gibi, edinebildikleri kadar mülk edinmede serbest bırakıldıklarında zenginlik küçük bir azınlık elinde toplanmakta ve geri kalanlar yoksul düşmektedir. Dahası, zenginlik birikimi, insanı açgözlü, güvenilmez, menfaatçi ve bütünüyle yararsız bir karaktere dönüştürerek, kişiyi ahlak ve erdemden yoksun bırakmaktadır. Böylece, More maddi zenginlik birikimi ve erdem arasında ters orantılı bir ilişki kurar. More, insanlıktan çıkan bu iki tarafı da - sayıları giderek artan işsizler ordusunu ve aylaklar ordusunu - ortadan kaldıracak olan tam istihdamı ilk öneren düşünürdür. More bunu gerçekleştirmek için pazar ilişkilerinin bütünüyle ortadan kaldırılmasını önerir. Çünkü ona göre, “eşitlik, özgürlük ve dayanışma ilkelerinin, kısacası barış ilkesine dayalı bir toplum kurmayı amaçlayan” bir ütopya fikri, kapitalizm koşullarında gerçekleştirilemez. More'un *Ütopya*'sı, kapitalizm kavramını kullanan ve anti-kapitalist bir toplum modeli öneren ilk tasarıdır. Ütopya fikri, böylece, doğrudan doğruya kapitalizme karşı bir toplum tasarısıyla başlar.

Mülkiyetin bireysel değil toplumsal olmasını savunan More'dan farklı olarak Harrington, *Okyanus Ülkesi*'nde, bireysel mülkiyet eşitsizliği sorununun, zenginliğin, yalnızca bir defalığa eşit seviyeye getirilerek çözüleceğini düşünür. Ancak bu eşitliği koruyacak bir öneri yapmaz. Yani, mülkiyetin bütün bireyler arasında bir defalığa eşit olarak dağıtılması, mülk eşitsizliğinin tekrar ortaya çıkmayacağını güvence altına almaz. Harrington'un düşüncesi, ilerleyen zamanlarda, eşitlikçi liberallerin; More'un düşüncesi ise sosyalist düşünürlerin çıkış noktasını oluşturacaktır.

Eski çağlara gönderme yaparak, günümüzün anlaşılamayacağını çoğu zaman duyuyoruz. Teknolojik gelişme için bu söylenebilir belki, ancak toplumsal ilişkiler için aynısını söylemek doğru olmaz; çünkü ütopyik yapıtlar, "üretim araçlarının gelişiminin insanın yaşam kalitesine nasıl faydası vardır?" sorusunu sorarlar. Buna verilen cevaplar, sonunda, üretim araçlarının ortak kullanılması düşüncesine gelip dayanır. Bunu yapmaktaki temel amaç, boş zamanı artırmak, zorunluluk sınırlarını daraltıp özgürlük sınırlarını genişletmektir.

19. yüzyıl filozoflarının ütopya tasarıları, More'un başlattığı anti-kapitalist geleneği devam ettirerek, "üretim toplumsallaşması" anlamına gelen sanayi devrimiyle birlikte sosyalizme doğru evrilirler. Simon, Fourier ve Owen, daha ileri giderek, ütopyalarda düşünülen toplum düzeninin şimdi ve burada, üstelik "reform"larla değil, "devrim"le gerçekleştirilebileceğini düşünürler. Örneğin, Simon "reform" kavramına "gönülsüz önlem" adını verir ve "gönülsüz önlemler devri çoktan geçmiştir". Simon için çözüm bir an önce devrimin yapılmasıdır. Şöyle der: "insanlığın yeni döneminin şafağı, toplum örgütlenmesindeki büyük devrim"³(hazır. Diğer bir ütopyik sosyalist düşünür Fourier, üretim düzenindeki "anarşi"yi ifşa eder. Şöyle der:

Bir mimar şehrin bir kısmını kül edecek bir yangın arzular, bir camcı bütün camları aşağı indiren bir dolu yağışı bekler. Bir terzi ve ayakkabıcı toplumun kötü işlenmiş kumaşlar ve kötü bir deriyle yapılmış ayakkabılar kullanmasını ister. Böylece ticari çıkar uğruna, bile bile tüketimi normalden üç kat fazlasına çıkarırlar. (Aktarılan yer: Göçmen, US, s. 9)

³ Saint Simon'a ait sözlerin aktarıldığı yer: (Göçmen: "The Utopian Socialists and the Critique of Capitalism", (US), s. 6)

Fourier'e göre, modern burjuvazinin vaadlerinin boş olduğu ortaya çıkmıştır; çünkü üretimin artmasıyla yoksulluk, sanıldığı gibi düşmemiş, aksine artmıştır. Üretim toplumsallaşmış, ancak üretimin sonucunda ortaya çıkarılan zenginlik henüz toplumsallaştırılmamıştır. "Toplumsallaşmış üretim" karşısında duran toplumsallaştırılmamış sahiplenme, başka bir deyişle "kapitalist sahiplenme" olgusu, üretimin toplumsallaştırıldığı zamanlardan bu yana sürekli olarak "kriz"le, bunalımla sonuçlanmıştır. (Engels, 2004, s. 78) İşte "kapitalizmin kısır döngüsü" olarak da tanımlanacak bu "toplumsallaşmış üretim" ile "kapitalist sahiplenme" arasındaki çelişki, tarihte ilk defa, Charles Fourier tarafından ortaya konulmuştur.

Kapitalizmin ürettiği "yoksulluk" sadece maddi yönden bir yoksulluk değil, aynı zamanda zihinsel [intellectual] ve duygusal [emotional] bir yoksulluktur. Hem bedensel hem zihinsel tutkulardan [bodily and intellectual passions] oluşan "insan varlığı", kapitalizm koşulları altında kendisini gerçekleştiremez. Böylece kapitalist toplumun insanı "mutsuzluk" içindedir. Çünkü kapitalist toplumda, sanayinin gelişimi "mutluluğun kendisini değil" sadece "mutluluk öğeleri"ni yaratmıştır. (Aktarılan yer: Göçmen, US, s. 3) Kapitalizm insanı mutlu etmez, ancak onu "mutlu şeyler" le aldatır. Aydınlanma burjuvazisinin "özgürlükçü" niyetinin hiç de "eşit" bir ortam oluşturmadığını, bu şekilde ortaya koyan Fourier, kapitalizmin kısır döngüsünden kurtulmak için çareyi "devrim"de bulur. Ona göre, toplum, devrim yapılmazsa "tersine çevrilmiş bir dünya" olarak kalır.

Owen'a göre kapitalizm aşamasındaki insanlık bu şekliyle, henüz usdışı bir toplumsal düzende yaşamaktadır. Bunu şöyle ifade eder: "Dünyanın geçmiş çağları, yalnızca, insanın usdışılığının tarihini sergilerler, fakat bizler şimdi insan aklının yükselişine ve tekrar doğacağı döneme yaklaşıyoruz." (Aktarılan yer: Göçmen, US, s. 6.) Owen, "koşulların etkisinin bilimi" ni [science of the influence of circumstances] geliştirerek, ütopyanın bilimsel ele alınışı anlamına gelen bilimsel sosyalizme hazırlık yapar. Buna göre, insan kendi koşullarının mahkumiyeti altındadır ve bu durum bir an önce tersine çevrilerek; insan kendi koşullarının yönetimini kendi eline almalıdır. Kısacası, koşullar tarafından yönetilmekten koşulların yönetilmesine geçilmelidir. Hiçbir düşünür ideal bir toplum düşüncesi ve pratiğine kendi hayatını Owen kadar adamamıştır. Ona göre, ilk yapılması gereken şey "kötülük" ün

nedenini bulmak, bundan sonra gelecek olan adım “bu kötülüğe karşı çözüm geliştirmektir.”⁴ Fourier için olduğu gibi Owen için de “bütün insan uğraşlarının amacı mutlu olmaktır.”⁵ İnsanın bedensel özelliklerini ihmal eden insan doğası açıklamalar reddedilmelidir. Eksik tanımlamalara karşı kapsamlı bir insan doğası anlayışı geliştiren Owen, bunu yapmakla, kapitalizmin neden olduğunu, insan ilişkilerindeki “yabancılaşma” yı ve “meta fetişizmi” ni ortaya koyar:

İngiliz sanayisine ruhsuz mekanizm girdiğinden beri, az sayıda istisnalarla birlikte, insan, ikincil ve aşağı düzeyde bir makine muamelesi gördü: Kereste ve metal hammaddelerinin biçimlendirilmesine, beden ve zihnin biçimlenmesinden çok daha fazla önem verildi. (Aktarılan yer: Göçmen, US, s. 15)

Ütopyanın, sosyalizme evrilmesiyle, ütopya tarihi açısından gerçekleştirilen en büyük katkı, bu önerilen yeni toplum düzenini hayata geçirecek aktörün belirlenmesi olmuştur. Buna göre, yeni toplum düzenini gerçekleştirerek, tersine çevrik toplumu ayakları üstüne kaldıracak aktör “işçi sınıfı”dır.

Robert Owen’ın ütöpik sosyalist anlayışının katkısının ardından, ütopya tasarısı iki farklı düşünce kesimi tarafından reddedilir. İlki Marx ve Engels’in “bilimsel sosyalizm” fikridir. Diğerisi ise J.S.Mill’in *dystopia*, başka bir deyişle *anti-ütopya* kavramıdır.

Marx ve Engels, mevcut kapitalist toplum düzeninin detaylı çözümlemesini yaparak, artık daha fazla ütöpik olmayan, bilimsel bir sosyalizm ortaya koyarlar. Kapitalizmin eleştirisi, elbette, More’un *Ütopya* eserine kadar geri götürülebilir. Ancak “kapitalizm” terimi, çağdaş toplumun yapısını betimleyecek şekilde ilk kez Marx tarafından kullanılır. Marx ve Engels, Platon’un *Devlet*’ine benzer ideal toplum tasarılarının “metafizik” kurgular olduğunu düşünür. Oysa, gerçekliğe alternatif bir yapının da devinim özelliğine sahip olması gerekir. Böylece, Engels yeni bir toplum tasarısı düşünürken, metafizik düşünce ile diyalektik düşünceyi karşı karşıya getirir:

[...] metafizik görüş tarzı, boyutları konunun niteliğine göre değişen geniş alanlarda ne denli doğrulanmış ve ne denli zorunlu olursa olsun,

⁴ Owen, “A New View of Society”. Aktarılan yer: Göçmen, US, s. 7.

⁵ Owen, “A Sketch of Some of the Errors and Evils”. Aktarılan yer: Göçmen, US, s. 8.

her zaman, er ya da geç, ötesinde dar, sınırlı, soyut bir duruma geldiği ve çözülemez çelişkiler içinde kendini yitirdiği bir engele çarpar; bunun nedeni, tekil nesnelere karşısında onların bağlantılarını; varolmalarını karşısında, değişmelerini ve yokolmalarını; dinginlikleri karşısında devinimlerini unutmalarıdır; ağaçlar, ormanı görmesini engeller. [...] Şeylere biraz yakından bakınca, bir çelişkinin olumlu ve olumsuz gibi iki kutbunun, karşıt oldukları kadar ayrılmaz da olduklarını ve bütün antitez değerlerine karşın, karşılıklı olarak birbirlerine karıştıklarını; [...] karşılıklı etki görünümünü içinde birleştiklerini, birbirlerine dönüştüklerini de görürüz. Bütün bu süreçlerin, bütün bu düşünce yöntemlerinin hiçbiri, metafizik düşünce çerçevesine girmez. Nesnelere ve onların kavramsal yansılarını, özsel olarak bağlantıları, zincirlemeleri, devinimleri, doğuşları ve sonları içinde kavrayan diyalektik düşünce, tersine, yukarıda sözü edilen süreçler, onun kendine özgü davranış tarzının birer doğrulanmasıdır. Doğa, diyalektiğin deneme tezgahıdır ve modern doğa bilimi onuruna, onun bu deneme tezgahı için her gün artan zengin bir olgular hasadı sağlayarak, böylece doğada her şeyin, son çözümlemede, metafizik olarak değil diyalektik olarak olup bittiğini, doğanın durmadan yinelenen bu çevrimin sonsuz tekdüzeliği içinde hareket etmeyip, gerçek bir tarih geçirdiğini tanıtladığını söylemeliyiz. (Engels, 2004, s. 59-60)

Engels'in metafizik düşünüşten uzaklaştırdığı yeni toplum düzenini düşünmenin yöntemi, diyalektik olmalıdır ve bu yöntem "üretim ilişkileri" ile "üretim araçları ya da güçleri" ne, diğer bir deyişle "sermaye ve emek arasındaki çelişki"nin eleştirel analizine uygulanmalıdır. Platon'un gibi ideal toplum kurgularını reddederken, Marx ve Engels'in yine de bir idealleri vardır. Ancak bu idealin farkı pratik olmasıdır. Bu idealin gerçekleştirilmesi, mevcut "sermaye ve emek çelişkisi"nin çözümünde yatar. Söz konusu *pratik*, çelişkiye içkin erektir. Bu içkin idealin belirlenimi, "eleştirinin politik harekete dönüşebilmesi, pratiğin bir hedef doğrultusunda örgütlenebilmesi ve önünün aydınlatılabilmesi için" gereklidir. (Göçmen, BÜ, s. 3.)

Ütopyanın bilimsel olarak evrilmesinin, başka bir deyişle, bilimsel bir sosyalizmin götüreceği yer ya da ideal, "sınıfları ve sınıf çatışmalarıyla birlikte eski burjuva toplumu yerine, her bir kişinin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu bir birlik" kurmaktır. (Marx&Engels, 1970, s. 60). Bu ideal, sosyalizm mücadelesinin ve bunun aktörü olan işçi sınıfının nihai hedefidir. "Toplumsallaşmış üretim" ve "kapitalist sahiplenme" arasındaki çelişki, ancak üretimin olduğu gibi tüketimin de toplumsallaşmasıyla çözülecektir. Bu yapılmadıkça çeşitli iktidarların el değiştirmesiyle bugüne kadar varlığını sürdüren "devlet" aygıtı, her zaman toplumun bir kısmını ya da büyük kısmını

baskı altında tutmaya devam edecektir. Ütopyanın doruğu olan bilimsel sosyalist anlayış, insanlığa egemen bir iktidarın ve bu iktidarın mekanizması olarak “devlet”in *kendi kendini iptal etmesiyle* sonuçlanır. Bu süreç, başka bir deyişle sahiplenmenin toplumsallaştırılması pratiği bir “geçiş toplumu” [übergangsgesellschaft, transitory society, transition period] dönemidir. Üretimin toplumsallaştırıldığı zamandan bu yana “geçiş süreci” yaşanmaktadır. Marx ve Engels için kapitalist devlet yapısının kendi kendini iptal etmesi “toplumsal devrim”dir. Marx *Politik Ekonomi Eleştirisine Bir Katkı* kitabının “Önsöz”ünde “toplumsal devrim” sözcüğüyle neyi kastettiğini şöyle anlatır:

Maddi yaşamdaki üretim tarzı genel olarak toplumsal, politik ve zihinsel yaşam sürecini belirler. İnsanların varlığını belirleyen şey onların bilinci değil, tersine, onların bilincini belirleyen şey onların toplumsal varlığıdır. Toplumdaki maddi üretim güçleri, kendi gelişimlerinin belirli bir aşamasında mevcut üretim ilişkileri ile ya da – aynı durumun meşru bir ifadesiyle- onların daha önceden geçerli oldukları üretim ilişkileri ile çatışma içine düşerler. Bu ilişkiler üretim güçlerinin gelişim biçimleri olmaktan çıkarak, onlara [bu biçimleri] vurulan zincire dönüşürler. Böylece toplumsal devrim dönemi başlar. (Aktarılan yer: Göçmen, US, s. 21)

Bu sözü edilen “toplumsal devrim”, üretim araçlarının toplum tarafından ele geçirilmesidir. Bununla birlikte ürünün üretici üstündeki hakimiyeti durdurulmuş olur. Aynı zamanda, üretim artık bir meta üretimi olmayacağı için, dünya bir meta olmaktan kurtarılır. Bu yeni düzende:

Toplumsal üretim içindeki anarşi yerine, bilinçli planlı örgüt geçer. Bireysel yaşam savaşımı son bulur. Böylece, ilk kez olarak insan, belli bir anlamda hayvanlar dünyasından kesinlikle ayrılır, hayvansal yaşam koşullarından gerçekten insanca yaşam koşullarına geçer. İnsanlara özgü bir şey olan ve şimdiye değin karşılarında doğa ve tarih tarafından verilmiş bir şey olarak dikilen toplum durumunda yaşam, şimdi onların gerçek ve özgür eylemleri durumuna gelir. Şimdiye değin tarihi egemenlik altında tutan yabancı, nesnel güçler, insanların denetimi altına girer. İnsanlar, işte ancak bu andan başlayarak kendi tarihlerini tam bir bilinçle kendileri yapacak; onlar tarafından harekete getirilen toplumsal nedenler, ağır basan bir biçimde ve durmadan artan bir ölçüde, işte ancak bu andan başlayarak onlar tarafından istenen sonuçları vereceklerdir. İnsanlığın zorunluluk dünyasından özgürlük dünyasına atlayışıdır bu. (Engels, 2004, s. 87-88)

Daha önceki ütopya anlayışlarında belirlenmeyen toplumsal düzeni dönüştürücü aktörler, bilimsel sosyalizm kuramında, tarihsel şartlar altında açıkça belirlenir. Bu aktör, başka bir düzenin kurulmasına birinci dereceden ihtiyaç duyan çalışan kesimlerdir, başka bir deyişle, “işçi sınıfı” dır. Ütopyanın geldiği aşamadaki büyük soru şudur: Acaba, işsizler ordusunu da kapsayan proleter yığınlar, bu kapitalist sahiplenmeye dur diyecek siyasal bir örgütlenmeye geçseler, bu süreç değişebilir mi? Bu sorunun cevabından bilimsel sosyalist anlayış çok emindir. Buna göre, işçi sınıfı iktidar olduktan sonra, kendi kendisini sınıf olarak ortadan kaldırarak insanlığı kurtardığında, onunla birlikte tüm insanlık özgür olacaktır.

Marx ve Engels, gördüğümüz gibi, ütopyayı eleştirirken ondan bütünüyle vazgeçmezler, dahası onu bilimselleştirmeye doğru geliştirirler. Sosyalist ütopyacılar ve bilimsel sosyalist fikre karşı J.S.Mill (1806-1873), “dystopia”⁶ kavramını türetir. 12 Mart 1868’de İngiltere Parlamentosu’nda, İrlanda’da toprak mülkiyeti üzerine bir tartışma sırasında yaptığı konuşmada ütopya yazarlarını kastederek şöyle der:

Belkide, onları ütopyacılar diye adlandırmak övgü niteliğindedir, onlar daha çok *dystopyalar* ya da *kakotopyalar* [karşı-yerler, kötü-yerler] diye adlandırılmalıdır. Çoğunlukla ütopyik diye adlandırılan bir şey mümkün olamayacak kadar iyidir, fakat onların destekliyor göründükleri şey mümkün olmayacak kadar kötüdür. (Aktarılan yer: Trahair, 1999, s.xiii)

John Stuart Mill’in ürettiği bu *dystopia* kavramı, değerli bir fikir olarak beklediği ilgiyi göremedi. Ütopyanın reddi, elbette kaçınılmaz olarak *dystopyanın* onaylanmasına götürür. Buna göre, bütün kapitalist toplum ve devlet sistemlerini *dystopia* olarak tanımlayabiliriz. (Göçmen, BÜ, s. 2)

21. yüzyılın başında, endüstri devriminin üçüncü dönemi yaşanır. Kapitalist toplum yapılanmasının vardığı bu aşama, “küreselleşme” [globalisation] adıyla rasyonalize edilip, meşrulaştırılır. William Morris “küreselleşme” denilen şeyin gerçekte “dünya-pazarı”ndan [the World Market] başka bir şey

⁶ “Dystopia” kavramının kökeni, Grekçe “dys-topos” ya da “kako-topos” “kötü-yer” anlamına dayanır. Grekçe “eu” iyi demektir. Dystopia, kötü-yer olarak “iyi yer” anlamına gelen “eu-topos”un karşıtıdır. Örneğin, George Orwell’in (1903-1950) 1949 yılında kaleme aldığı *1984* adlı romanı bir dystopyadır.

olmadığını, yüzyıl öncesinden, daha 1890 yılında, *Hiçbir Yerden Haberler* adlı ütopyik yapıtında ayrıntılı olarak göstermiştir. Hammond adındaki karakter, uygarlığın son dönemi olan kapitalizmde, meta üretimi bakımından insanoğlunun “bir kısır döngü”ye tutulduğunu söyler. Meta üretimi, artık gerçek ihtiyaçları doyumak için değil, dünya-pazarının taleplerini karşılamak için gerçekleştirilmektedir. Küreselleşmenin, başka bir deyişle, “dünya pazarı”nın en belirgin özelliği, emeğin yalnızca giderler bakımından değerlendiriliyor olmasıdır. Morris’e göre, kâr marjının en üst seviyeye çıkması için giderlerin en aza indirgenmesi hedeflenir, bu amaç için sağlık, beslenme, barınma, eğitim, eğlence, dinlenme, giyim başta olmak üzere, çalışanların bütün yaşamı kurban edilir: “Bütün toplum, aslında, bu azgın canavarın ağzına atılmış, Dünya-pazarı tarafından bütün topluma ucuz üretim zorlanmıştır.” (Morris, 1905, s. 104)

En ilkelinden en gelişmişine kadar, ütopyacı düşünürlerin eleştirileri hâlâ geçerliliklerini korumaktadır. Günümüzde yaşadığımız ve şahit olduğumuz gibi, teknolojik gelişme ve üretimin hızlanması ve kolaylaşması beklendiği gibi toplumsal refah getirmedi. Üretim iki katından fazlası kadar arttı. Bu durum çalışma saatlerini en az yarı kat düşürmeliydi. Ancak durum tam tersi oldu. İşsizlik, iş yükünün artırılması ve kapital sahiplerinin oluşturduğu gizli işsizlik, çalışma saatlerini daha da artırdı. Bu durum diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için de benzer oldu. 2000’li yılların başında dünya çapında milyonlarca insan işsiz kaldı ve başka ülkelerde milyonlarca işçi, kölelik standartlarında çalıştırılmaya başlandı. Bir çözüm gibi sunulan, “yeni ve sürdürülebilir iş alanları” adı altında gerçekleştirilen sözde istihdam yoluyla, hâlâ, ağır iş yükü, düşük ücretler ve sosyal güvenlik yoksun çalışma şartları altında, çalışan kesimlerin köleleştirilmesi devam etmektedir.

Sonuç olarak, ütopya fikri 20. ve 21. yüzyıl insanını hâlâ heyecanlandırıyor. Ütopya fikrinin kaynağı olan, gelecekte başka bir toplumsal düzenin kurulabileceği umudu, insanlığın içinde bulunduğu durumu aydınlatmak için gönderme yapılan geçmiş çağların ütopyik yapıtlarını hâlâ canlı tutmaktadır. 20. ve 21. yüzyıl düşünür ve bilim adamları ütopya tasarılarından vazgeçmiş değillerdir. Buna en çarpıcı örnek, bilim-kurgu romanının babası, pasifist sosyalist Herbert George Wells’in (1866-1946), bir “dünya devleti” kurma önerisidir. H.G. Wells, gelecek kuşakların bu ideal gerçekleşene kadar ısrarlı olması gerektiğini düşünür:

Sizden kendinizi vermenizi istediğim şey, mümkün olduğunca çok kişide bir “dünya devleti” düşüncesi, fikri, umudu ve beklentisi yaratma görevidir. Yazarlar, öğretmenler ve benzeri kimseler olarak bize bu müthiş yaratıcı çalışmayı gerçekleştirme olanağı düşmektedir. Ben bu görevin bizi boş yere çağırmadığını düşünüyorum. (Wells, s. 159-178)

REFERANSLAR

- Bacon, F. (2008) *Yeni Atlantis*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Campanella, T. (2008) *Güneş Ülkesi*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Engels, F. (2004) *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, çev. Sol Yayınları, Yayın Kurulu, Ankara: Sol Yayınları.
- Göçmen, D. “Barış Ütopyaları”, Çevrimiçi: <http://dogangocmen.files.wordpress.com>, 03 Mart 2010.
- Göçmen, D. “The Utopian Socialists and the Critique of Capitalism: Sense and Senselessness in the Organisation of Labour”, Çevrimiçi: <http://dogangocmen.files.wordpress.com>, 03 Mart 2010.
- Mannheim, K. (2002) *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, Ankara: Epos Yayınları.
- Marvin, F.S. (ed.) (1968) *The Evolution of World-Peace*, London: Oxford University Press.
- Marx, K. & Engels, F. (1970) *Manifesto of the Communist Party*, Peking: Foreign Languages Press.
- More, T. (2004) *Utopia*, çev. Vedat Günyol, Sabahattin Eyuboğlu, Mina Urgan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Morris, W. (1905) *News From Nowhere, or An Epoch of Rest, Being Some Chapters From A Utopian Romance*, London: Longmans, Gren, and Co.
- Platon (1988) *Devlet*, çev. Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Trahair, C.S.R. (1999) *Utopias and Utopians, An Historical Dictionary*, Westport: Greenwood Press.
- Wells, H. G. (1968) “*An Apology For a World Utopia*”,ed. Marvin